

Περιεχόμενα

Πρόλογος: Jean Claude Juncker	14
-------------------------------------	----

Εισαγωγικό σημείωμα των επιμελητών	19
--	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ > ΗΜΟΥΝ ΚΙ ΕΓΩ ΕΚΕΙ. ΕΞΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΜΑΤΙΕΣ

1. Σαράντα χρόνια στην Ευρωπαϊκή Ένωση	25
<i>Ζωρζέττα Λάλη</i>	
2. 2010-2019: Το αναπάντεχο χρονικό μιας θητείας	35
<i>Πάνος Καρβούνης</i>	
3. Διαδρομές μνήμης: Αθήνα-Βρυξέλλες 1981-2021	50
<i>Ίρις Τζαχίλη</i>	
4. Η ανορθόδοξη πορεία ενός αρχιτέκτονα στο σύμπαν των Ευρωπαϊκών Θεσμών	63
<i>Νώε Γιουσουρούμ</i>	
5. Πόσο μπορούμε «να ανοίξουμε τις χαραμάδες»;	75
<i>Μαρία Παναγιώτου</i>	
6. Οι δικές μου Ευρώπες: Μια βιωματική σχέση και τρεις στιγμές	91
<i>Γιάννης Ζ. Δρόσος</i>	

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ > Η ΕΝΤΑΞΗ / ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1980

7. Αναπλάθοντας τον «Μύθο της Ευρώπης»: Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή ενοποίηση από την ΕΟΚ στην ΕΕ	107
<i>Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου</i>	
8. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρώπη: Όραμα και απόφαση	121
<i>Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος</i>	

9. Από την ελπίδα στην πραγματικότητα της ένταξης στην ΕΟΚ 130
Παναγιώτης Ρουμελιώτης & Βασίλης Κολλάρος
10. Η αφύπνιση του γίγαντα; Το ελληνικό κομματικό σύστημα
και η Ευρωπαϊκή Ένωση 143
Μάνος Τσατσάνης
11. Η ευρωπαϊκή αγνωσία της Βουλής των Ελλήνων
και η κουλτούρα του προφορικού λόγου 155
Αργύρης Γ. Πασσάς & Διονύσης Γ. Δημητρακόπουλος
12. Οι πέντε Ελληνικές Προεδρίες και το εκκρεμές της ελληνικής
συμμετοχής στην ενωσιακή διαδικασία 169
Σπύρος Μπλαβούκος
13. Ευρωπαϊκή Ένωση και Δημόσια Διοίκηση: Το τέλος
της αθωότητας και η αλλαγή παραδείγματος 183
Καλλιόπη Σπανού
14. Ελληνικά συμφέροντα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Παρατηρητές
στην ευρωπαϊκή διαδικασία λήψης αποφάσεων; 197
Ευθαλία (Έλια) Χατζηγιάννη
15. Ενσωμάτωση του ενωσιακού δικαίου: Ένας μαραθώνιος
που, ενίοτε, καταλήγει σε αγώνα ταχύτητας 210
Βασιλική Καρρά
16. Η Ελλάδα ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης:
Από τα πρώτα βήματα έως την ενηλικίωση – Ένα οδοιπορικό 226
Κατερίνα Σαμώνη-Ράντου & Έλλη-Μαρκέλλα Μαμόνα
17. Η διαμόρφωση της διαρθρωτικής πολιτικής της Κοινότητας
και η Ελλάδα (1981-1990) 243
Γιώργος Ανδρέου
18. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση του ελληνικού αγροτικού τομέα 254
Ναπολέων Μαραθέγιας & Γιάννης Ελ. Δούκας

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ > Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ / ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990

19. Ελληνική εξωτερική πολιτική και ΕΠΣ/ΚΕΠΠΑ 1981-2021:
Εξευρωπαϊσμός, επιφανειακός εξευρωπαϊσμός ή αποευρωπαϊσμός; 273
Χαράλαμπος Τσαρδανίδης

20. Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας: Από τα Βαλκάνια στη μεταναστευτική κρίση	286
<i>Μαριλένα Κοππά</i>	
21. Η στρατηγική του Ελσίνκι: Αλλαγή παραδείγματος;	297
<i>Παναγιώτης Τσάκωνας & Κώστας Υφαντής</i>	
22. Πολιτική και δίκαιο ανταγωνισμού: Από την επιβολή των κανόνων στη διαμόρφωση μιας «κουλτούρας ανταγωνισμού»	308
<i>Θεόδωρος Γαλάνης</i>	
23. Ευρωπαϊκή Εισαγγελία: Η ιστορία μιας ιδιότυπης «συμβίωσης» ενωσιακού και εσωτερικού ποινικού δικαίου εντός του χώρου της Ένωσης	319
<i>Όλγα Τσόλκα</i>	
24. Μετα-φέροντας την Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Ένωση στην Ελλάδα. Η συνεισφορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των μεταφορών της χώρας	332
<i>Νικόλαος Λυμούρης</i>	
25. Η άνοξη των ηλεκτρονικών επικοινωνιών	342
<i>Λεωνίδας Ι. Κανέλλος & Κωνσταντίνος Σ. Δεληκωστόπουλος</i>	
26. Η «σύνθετη εξίσωση» της ευρωπαϊκής αγοράς δικτύου των ταχυδρομικών υπηρεσιών και η Ελλάδα	359
<i>Κωνσταντίνος Σ. Δεληκωστόπουλος & Χρήστος Αποστόλου</i>	
27. Σαράντα χρόνια η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Οι επιπτώσεις στο δίκαιο της ενέργειας	373
<i>Μαρία Μενγκ-Παπαντώνη</i>	
28. Περιβάλλον και βιώσιμη ανάπτυξη στην Ελλάδα: Ένας ατελής εκσυγχρονισμός	384
<i>Χαράλαμπος Πλατιάς</i>	
29. Ευρωπαϊκή πολιτική υγείας: Μια εξαιρετικά αργή πορεία ωρίμανσης	395
<i>Γεώργιος Γεωργακόπουλος</i>	

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ > ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ / ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 2000

30. Η Ελλάδα στην ευρωζώνη: Το χρονικό μιας προαναγγελθείσας κρίσης 411
Δημήτρης Χ. Κατσίκας
31. Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό πλαίσιο καταπολέμησης
της τρομοκρατίας 423
Ανδρέας Γκόφας & Τριαντάφυλλος Καρατράντος
32. Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα Δυτικά Βαλκάνια και
η Ελλάδα: Από τη θέση του οδηγού σε παρατηρητή της διαδικασίας 436
Νικόλαος Τζιφάκης
33. Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και Ελλάδα: Αδράνειες, συγκλίσεις
και καταναγκασμοί 451
Γιάννης Δενδρινός & Κωνσταντίνος Γεώργας
34. Η επιχειρησιακή επίδραση της ΕΕ στις εθνικές πολιτικές
απασχόλησης: Το ελληνικό αφήγημα της περιόδου 1981-2021 463
Γαβριήλ Αμίτσης
35. Η ανάπτυξη του ελληνικού οικοσυστήματος κοινωνικής
επιχειρηματικότητας υπό το πρίσμα του ρυθμιστικού
και επιχειρησιακού πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης 476
Φωτεινή Μαρίνη
36. Σαράντα χρόνια της Ελλάδας στην ΕΕ: Εξευρωπαϊσμός
των εκπαιδευτικών πολιτικών 490
Φωτεινή Στ. Ασδεράκη
37. «Κι όμως γυρίζει!» Η πολιτική έρευνας, τεχνολογίας, καινοτομίας
στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση 504
Χαράλαμπος Χρυσομαλλίδης
38. Ευρωπαϊκή Λιμενική Πολιτική: Το μετέωρο ευρωπαϊκό βήμα
και οι αποκλίνουσες εθνικές επιλογές 517
Αθανάσιος Α. Πάλλης & Κωνσταντίνος Ι. Χλωμούδης
39. Η πορεία της Ελλάδας προς την έμφυλη ισότητα:
Το κοινοτικό κεκτημένο αλλά μη κατακτημένο 530
Χαρά Καραγιαννοπούλου & Μερσίλεια Αναστασιάδου
40. Ευρωπαϊκή πολιτιστική πολιτική: Μας ενδιαφέρει και γιατί; 540
Ευαγγελία Ψυχογιπούλου

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ > ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑ ΚΥΜΑΤΑ / ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 2010

41. Δέκα χρόνια κρίση, τρία μνημόνια και μία πανδημία 555 <i>Παναγιώτης Λιαργκόβας</i>	555
42. Σαράντα χρόνια συμμετοχής της Ελλάδας στην ΕΕ: Ώρα για βιώσιμη πραγματική σύγκλιση 566 <i>Χρήστος Παπάζογλου</i>	566
43. Περιφερειακές ανισότητες και πολιτική συνοχής: Η ελληνική εμπειρία πριν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης 579 <i>Γιάννης Ψυχάρης</i>	579
44. Η προσφυγική κρίση ως πεδίο δοκιμασίας της ενωσιακής αλληλεγγύης 592 <i>Μάρκος Παπακωνσταντής</i>	592
45. Η πανδημία του κορωνοϊού ως μια ευκαιρία για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα..... 605 <i>Στέλλα Λαδή</i>	605
46. Η Ευρώπη μέσα στη δημιουργική καταστροφή του ψηφιακού μετασχηματισμού 617 <i>Λένα Τσιπούρη & Μαρία Δέσποινα Αργυρού</i>	617
47. Το Brexit και ο γεωπολιτικός ορίζοντας της Ευρωπαϊκής Ένωσης 631 <i>Κώστας Α. Λάβδας</i>	631
48. Το κράτος δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αρχή συνοχής και αξία μεταπτώσεων 645 <i>Νικόλαος Σκανδάμης</i>	645
49. Έλληνες και ελληνικές εταιρείες πίσω από τα «ονόματα» της νομολογίας του Λουξεμβούργου [μια ματιά από το 2021 προς το παρελθόν] 659 <i>Χάρης Ταγαράς</i>	659
50. «Και την πίτα ολόκληρη και τον σκύλο χορτάτο»: Η ιδιοτέλεια του ελληνικού φιλοευρωπαϊσμού 674 <i>Γιάννης Κωνσταντινίδης</i>	674
51. Σαράντα χρόνια ελληνικής συμμετοχής στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι: Εσωτερικός εκσυγχρονισμός και διεθνής αναβάθμιση (;) 686 <i>Κωνσταντίνος Α. Στεφάνου</i>	686
<i>Οι συγγραφείς του τόμου</i> 700	700

Εισαγωγικό σημείωμα των επιμελητών

Συμπληρώθηκαν αισίως 40 χρόνια συμμετοχής της Ελλάδας στο πρωτόγνωρο και πρωτότυπο εγχείρημα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων/Ευρωπαϊκή Ένωση. Συνεπώς ένα συλλογικό βιβλίο αφιέρωμα στη σαραντακονταετή πορεία της Ελλάδας θα έπρεπε να καταλήγει σε κάποιο πόρισμα. Δεν είναι όμως αυτός ο στόχος του συλλογικού συγγραφικού μας εγχειρήματος. Εξάλλου τα γενικά συμπεράσματα από τη συμμετοχή της Ελλάδας στις ΕΚ/ΕΕ έχουν σε πολλές ευκαιρίες και από πολλούς καταγραφεί. Ο κατά γενική ομολογία πολύ θετικός απολογισμός, παρά την πρόσφατη εμπειρία των πολλαπλών κρίσεων (χρέους, μεταναστευτικού, πανδημίας), συνοδεύεται και από ειδικότερες και πιο συγκεκριμένες διαπιστώσεις σχετικά με τις δυσκολίες προσαρμογής της χώρας, λ.χ. αμυντική στάση, δημοσιονομική κυρίως αντιμετώπιση, γραφειοκρατία, πελατειακές σχέσεις, ρηχός ευρωπαϊσμός ή, όπως σημειώνει ο Κωνσταντινίδης (Κεφάλαιο 50), ο ιδιοτελής ελληνικός φιλοευρωπαϊσμός κ.λπ. Ο Τσούκαλης (EurActiv, 22.06.2021) συνοψίζει έμπειρα και εύστοχα ότι η Ελλάδα έκανε σωστές στρατηγικές επιλογές, οι οποίες και μετατράπηκαν σε διπλωματικές επιτυχίες (ένταξη στην ΕΚ/ΕΕ και ευρώ, Κύπρος), ενώ ταυτόχρονα δημιούργησε, δυσανάλογα προς το μέγεθός της, διάφορες κρίσεις στις σχέσεις της με την Ένωση – τα σαράντα κύματα του τίτλου του βιβλίου. Όλα αυτά, κατά τον ίδιο, συνιστούν την ελληνική ιδιαιτερότητα: «[...] εσωστρεφής και μη ανταγωνιστική οικονομία, βαλκανικό κράτος του οποίου οι αδυναμίες αναδεικνύονται στον καθημερινό συγχρωτισμό με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και στην προσπάθεια εφαρμογής κοινοτικών κανόνων, έντονος λαϊκισμός και πελατειακές πρακτικές στα πολιτικά μας πράγματα, αλλά και μια ομολογουμένως πολύ δύσκολη γειτονιά».

Όπως όμως σημειώνει ο Στεφάνου (Κεφάλαιο 51): «Η αποτίμηση των 40 χρόνων της συμμετοχής στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι είναι μια άσκηση που προϋποθέτει τεκμηριωμένες τομεακές αναλύσεις επιπτώσεων». Έτσι και στο παρόν συγγραφικό εγχείρημα αποταθήκαμε σε επιστήμονες εγνωσμένου κύρους και υψηλής εμπειρογνωμοσύνης, είτε είναι συνάδελφοι πανεπιστημιακοί είτε υπηρετούν στη διοίκηση, εθνική και ενωσιακή, ή είναι στελέχη της αγοράς, ζητώντας τους να αποτιμήσουν σε σύντομα κείμενα την κατάσταση των σχέσεων

της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πεδίο της ειδικότητάς τους. Με άλλες λέξεις, προσπαθήσαμε, ελπίζουμε επιτυχώς, να περιλάβουμε το σύνολο σχεδόν των πεδίων πολιτικής ανεξαρτήτως της ποιότητας και της έντασης της εκάστοτε σχέσης του εθνικού με το ενωσιακό (λ.χ. από την ΟΝΕ στην ΚΕΠΠΑ και την πολιτική ανταγωνισμού στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό).

Το βιβλίο, όμως, ξεκινάει από το εξώφυλλο. Πέρα από τον τίτλο και την προφανή συσχέτιση των 40 χρόνων ενωσιακού βίου της Ελλάδας με τη λαϊκή ρήση «για μια σχέση μέσα από σαράντα κύματα», υπάρχουν δύο πρόσθετα στοιχεία.

Πρώτον, η απεικόνιση του βιβλικού μύθου (Παλαιά Διαθήκη, *Γένεση*) του Πύργου της Βαβέλ (Pieter Bruegel the Elder 1563), που θεωρείται το ξεκίνημα της ανθρώπινης εθνο-γένεσης, της οποίας τη διασπορά θα κληθεί να ενώσει ο Ιησούς Χριστός με τη διδασκαλία του και την ίδρυση της χριστιανικής εκκλησίας (Πεντηκοστή). Αντιστοίχως και το κύμα, από γυαλί και μέταλλο, της νεωτερικότητας θα συνενώσει τους ευρωπαϊκούς λαούς, οικοδομώντας την ενότητα στη διαφορετικότητα, διότι η γλώσσα ή η διάλεκτος κάθε λαού όχι μόνο δεν είναι εμπόδιο στην ενότητα των λαών και των ανθρώπων, αλλά, αντιθέτως, μπορεί να αποτελέσει τη βάση του σεβασμού του «άλλου» και εντέλει της ισχυρής και διάφανης αλληλεγγύης.

Δεύτερον, ο τιμητικός, για τη συγγραφική προσπάθεια, πρόλογος του Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2014-2019) Jean-Claude Juncker. Τιμητικός όχι μόνο διότι απέδειξε την υποστήριξή του προς την Ελλάδα στις πρόσφατες κρίσιμες στιγμές της Ευρωπαϊκής Ενωσιακής της διαδρομής, αλλά, κυρίως, διότι ως Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο οποίος εξελέγη μέσω της διαδικασίας του «κορυφαίου υποψηφίου» (*Spitzenkandidat*), με ισχυρή πολιτική και δημοκρατική νομιμοποίηση, δήλωσε ρητώς ότι είναι πολιτικός και όχι τεχνοκράτης και η Επιτροπή «πολιτική Επιτροπή», μήνυμα το οποίο οι κυβερνήσεις θέλησαν να υποβαθμίσουν και προς στιγμήν, τουλάχιστον, τα κατάφεραν.

Τα παραπάνω στοιχεία, που πλαισιώνουν την έκδοση, συνέχουν, εντέλει, και έναν τρίτο, απορρέοντα συμβολισμό: η αξίωση για δημοκρατική Ένωση –γιατί μόνον ως τέτοια νοείται ως αυθεντικά «πολιτική»– περνά μέσα από διακυμάνσεις –συμβολικά, «σαράντα»– και είναι αυτές που συγκαθορίζουν, κάθε φορά, το μέτρο της δημοκρατικής της ποιότητας.

Το Πρώτο Μέρος, με τον τίτλο «Ήμουν κι εγώ εκεί. Έξι προσωπικές ματιές», αποτελείται από έξι προσωπικές-βιωματικές μαρτυρίες φίλων που υπηρέτησαν στους ενωσιακούς θεσμούς ή εκπροσώπησαν την Ελλάδα στις εκεί συντελούμενες πολιτικές διεργασίες. Ήταν μια αρχική ιδέα του φίλου, συναδέλφου και συνδιευθυντή της σειράς Ανδρέα Γκόφα, η οποία βρήκε ενθουσιώδη ανταπόκριση. Ευχαριστούμε θερμά τις φίλες και τους φίλους, Ζωρζέττα Λάλη, Πάνο Καρβούνη, Ίρις Τζαχίλη, Νώε Γιουσουργούμ, Μαρία Παναγιώτου και Γιάννη

Δρόσο, που μας εμπιστεύτηκαν τέτοια και τόσο προσωπικά, αλλά βαθιά πολιτικά, κείμενα, τα οποία προσδίδουν πρωτοτυπία και μια ιδιότυπη «φρεσκάδα» σε μια επετειακή έκδοση. Εξάλλου και ο τίτλος «Ήμουν κι εγώ εκεί» εμπνέεται από τα εικονογραφημένα της Γεωργίας Ταρσούλη και τον νεαρό Άλκη, κεντρικό ήρωα που ταξίδευε στον χρόνο και στους διάφορους αρχαίους πολιτισμούς, τα οποία οι μεγαλύτεροι από εμάς βρίσκαμε μέσα στο απορρυπαντικό «ROL» κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970.*

Τα άλλα τέσσερα μέρη οργανώνονται σε τέσσερις δεκαετίες. Δεύτερο Μέρος: Η ένταξη/Δεκαετία του 1980, όπου περιλαμβάνονται κείμενα που πραγματεύονται οριζόντια θέματα τα οποία μας απασχόλησαν από την πρώτη ημέρα της ένταξης (π.χ., ιστορική αναδρομή, κομματικό σύστημα, Βουλή, Διοίκηση, οι Ελληνικές Προεδρίες του Συμβουλίου, ενσωμάτωση του δικαίου και προσφυγές στο ΔΕΕ) και τις πρώτες πολιτικές άμεσου ελληνικού ενδιαφέροντος (ΚΑΠ και διαρθρωτική πολιτική). Τρίτο Μέρος: Η ενσωμάτωση/Δεκαετία του 1990, το οποίο περιλαμβάνει κείμενα που αφορούν πολιτικές όπως η ΚΕΠΠΑ/ΚΠΑΑ, ανταγωνισμός, δίκτυα, μεταφορές, υγεία, περιβάλλον, ενέργεια και Ευρωπαϊκή Εισαγγελία. Τέταρτο Μέρος: Το ελληνικό παράδοξο/Δεκαετία του 2000, όπου ως ελληνικό παράδοξο νοείται το χάσμα ανάμεσα στις ελληνικές υποσχέσεις και στη συχνά απογοητευτική επίδοση. Εδώ περιλαμβάνονται κείμενα για την κρίση της ευρωζώνης, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, τα Δυτικά Βαλκάνια, την κοινωνική πολιτική και την πολιτική απασχόλησης, την κοινωνική επιχειρηματικότητα, την εκπαίδευση και την έρευνα και την καινοτομία, τη λιμενική πολιτική, την ισότητα των φύλων και την πολιτιστική πολιτική. Το Πέμπτο Μέρος: Τα σαράντα κύματα/Δεκαετία του 2010 περιλαμβάνει κείμενα που αναλύουν σύγχρονα θέματα, όπως οι κρίσεις (οικονομική, μεταναστευτική, πανδημία), οι ανισότητες και η πολιτική συνοχής, η ψηφιακή μετάβαση, το Brexit και το κράτος δικαίου, η στάση των Ελλήνων απέναντι στην ΕΕ, τα ελληνικά ονόματα πίσω από υποθέσεις του ΔΕΕ και μια συνολική αποτίμηση της σαραντάχρονης ενωσιακής πορείας της Ελλάδας. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι τα 45 κείμενα ταξινομούνται στις τέσσερις δεκαετίες με κριτήριο είτε τον χρόνο θέσπισης της πολιτικής είτε σημαντικής εξέλιξης που την επηρέασε ή και σημαντικής αποτυχίας της πολιτικής. Σε κάθε περίπτωση όλα τα κείμενα, ανεξαρτήτως της δεκαετίας ταξινόμησής τους, πραγματεύονται το πεδίο από εντάξεως μέχρι τις μέρες μας.

* Για όσες και όσους δεν γνωρίζουν ή και αυτούς που θέλουν να θυμηθούν, ας κοιτάξουν στους ιστότοπους: https://homouniversalisgr.blogspot.com/2015/07/blog-post_15.html ή/και <https://www.documentonews.gr/article/hmoyn-ki-egw-ekei-eikonografhmena-taxidia-sta-bathh-ths-istorias-5ee3a042ed3f9/>

Επίσης, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε το Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου και τους Διευθυντές της σειράς «Διεθνείς Σχέσεις» και αγαπητούς συναδέλφους Ανδρέα Γκόφα και Δημήτρη Καιρίδη για την υποδοχή του συλλογικού τόμου στη σειρά, και ιδιαίτερα τον Ανδρέα για τη διαρκή συνεργασία. Ευχαριστίες οφείλονται στο προσωπικό των εκδόσεων Πε-δίο για την ιδιαίτερα πρόθυμη και άμεση συνεργασία στην ολοκλήρωση ενός πολύ απαιτητικού, και όχι μόνο λόγω όγκου, εκδοτικού εγχειρήματος. Θα ήταν μεγάλη παράλειψη αν δεν εκφράζαμε τη χαρά και την ευγνωμοσύνη για τη συνεργασία με τη γλωσσική επιμελήτρια του τόμου Αναστασία Σακελλαρίου. Τέλος, ευχαριστούμε τον συνάδελφο Διονύση Δημητρακόπουλο και τον φίλο Luc Tholoniāt για τη διαμεσολάβησή τους ώστε να έρθουμε σε επαφή με τον Πρόεδρο Jean-Claude Juncker και, φυσικά, τον ίδιο τον Πρόεδρο για τον πρό-λογο στο συλλογικό αυτό έργο.

Πεύκη 15 Νοεμβρίου 2021

Οι επιμελητές του τόμου

Αργύρης Γ. Πασσάς

Κωσταντίνος Αρβανιτόπουλος

Μαριλένα Κοππά